

922. L. [=Lukács György]: Négy fal között. Kosztolányi Dezső versei. Pallas. 1907, *Huszedik Század*, 1907/12, 1094.
923. Lukács, 1907, i. m., 1094.
924. Lengyel Menyhért levele Kosztolányi Dezsőnek, Firenze, [1907. máj. 20 – jún. 10. között], in *Levelezés 1.*, 631.
925. Lengyel Menyhért levele Kosztolányi Dezsőnek, Rimini, [1907. jún. 10. körül], in *Levelezés 1.*, 643–644.
926. Fröchlíchné Kaffka Margit: Kosztolányi Dezső. *Négy fal között*, *Nyugat*, 1908. jan. 1., 45–46.
927. Fröchlíchné Kaffka, 1908, i. m.
928. Későbbi kiadások: *Négy fal között*. Versek, [Békéscsaba]: Tevan, [1917]; [1921]; [1922].
929. A külön alcímmel ellátott szakaszokat nem számoltuk. Ezekkel együtt 133-ra jönne ki a költemények száma.
930. A versek összegzésében és az egyes kiadások összevetésében Zákány-Tóth Péter, az érintett kritikai kiadás szerkesztője volt segítségemre. Közreműködését ezúton is köszönöm.
931. A teljes listát lásd: *Levelezés 1.*, 636–637.
932. Vö. *Levelezés 1.*, 630. És: „Ma egy igen lelkes levelet kaptam *Gárdonyi Gézától*, akinek szintén elküldtem a kötetemet.” – Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1907. máj. 23.], in *Levelezés 1.*, 635.
933. Gárdonyi Géza levele Kosztolányi Dezsőnek, Eger, 1907. máj. 19., in *Levelezés 1.*, 629.
934. Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 26.
935. Lásd az „*egyik kávéházból a másikba*” című alfejezetet. A kérdéskört még érintjük *A szegény kisgyermek panaszai* első kiadásának megjelenésénél (1910) is.
936. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Szabadka, 1907. júl. [7. után], in *Levelezés 1.*, 649.
937. Lásd a kritikai kiadás vonatkozó jegyzetének levélutalásait: *Levelezés 1.*, 650–651.
938. Politikai Hetiszemle, 1907. szept. 22.
939. Például: „Irjon csak olyan verseket, mint az *Árkádok alatt*, *Az örült*, *Budapest*, *Magyar Szonettek* stb. stb.” – Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, Szekszárd, 1906. aug. 18., in *Levelezés 1.*, 569.

IMRE LÁSZLÓ

Kompromisszumok és korrekciók

BARTA JÁNOS ÉS A „SZOCIALISTA BERENDEZKEDÉS” KORA

A II. világháború borzalmai után Barta Jánosnak először iskolaigazgatóként kell „magához térnie”. A megélhetés és a reá jellemző tanári-hivatalnoki kötelességtudat is háttérbe szorítja tudományos ambícióit. (A romantika metafizikai koncepciójából annyi marad, hogy 47–48-ban magántanárként négy féléven át Ady-pályaképet ad elő a pesti egyetemen.) Iskolaigazgatói munkája azonban szerfölött zaklatott. Megfigyelések és gyanúsítgatások keresztüzében dolgozik. Az iskolájához beosztott „népi” (többnyire iskolázatlan) instruktorok éppúgy mindenbe beleszólnak, mint a szülői munkaközösség, olykor a diákönkormányzat a legagresszívebb. (A „fényes szelek” korszak árnyoldalai!)

Az arisztokratizmussal vagy (akkori szóhasználattal) „bursuj” osztálygöggel már csak szegényparaszti származása miatt sem vádolható Barta János pusztán a józanész és a hozzáértés követelményéhez igazodva érzi maga körül a világot fenekestől felfordulva: „Akkoriban az volt a jelszó, hogy mindenhova munkáskádereket kell tenni. Ennek jegyében az egyik esztendőben két munkásnőt tettek meg ná-

lunk érettségi elnöknek. Az egyik, ez volt a józan és az okos, azt mondta, hogy nézzék, tanár urak, én ilyet soha nem csináltam, én ehhez nem értek, csináljanak mindent úgy, ahogy szoktak, én aztán majd aláírom, amit kell. A másik azonban, a butábbik és hozzá agresszívebb, kézbe vette a dolgokat, beleszólt a feleltetésbe, a tanárok munkájába, mindenbe. Végül azután, amikor alá kellett írni a bizonyítványokat, kiderült, hogy alig tudja leírni a nevét is.”¹

Mivel egy-két év múlva nyilvánvalóvá válik, hogy a bölcsészkarokon sok új oktatóra van szükség (megnő a hallgatói létszám, a már „átnevelhetetlen”, idősebb, ún. polgári szemléletű professzorokat nyugdíjazzák), a származása miatt mégiscsak „jó káder”-nek számító Barta János is egyetemi oktatói státuszba kerül. (Ebben annak is szerepe lehet, hogy a koalíciós időkből – amikor például a Bartát sokra becsülő Keresztury Dezső is miniszteri tárcát kap – ott ragadtak az oktatási kormányzatban néhányan, akik azért tisztában voltak azzal, hogy kik az igényes és felelős szakemberek.) 1950-ben kerül státuszba a pesti egyetemen, méghozzá docensi rangban, 1951-ben pedig a debreceni egyetemre nevezik ki professzornak. (Évtizedekig terjedő szóbeszéd szerint a reá féltékeny pesti kollégák így akartak tőle „megszabadulni”.) De azért nem borult feledés 1945 előtti „eltévelyedései”-re sem, így aztán amikor az előző korszakbeli tudományos pozíciókat minősítették át, ő csak kandidátusi fokozatot kapott. (A szellemtörténet szélsőséges képviselői közé sorolták.)

Debrecen aztán Barta János számára bizonyos szabadságot és tekintélyt biztosított, mégiscsak hivatalosan delegálta a minisztérium. Debreceni kollégái, Juhász Géza és Kardos Pál, bár az 50-es években a „népi demokratikus fordulat”-hoz fenntartások nélkül csatlakoztak (előbbi: mert a népi baloldalról érkezett, utóbbi mint a náciizmus üldözöttje), de a *Nyugatok* is tisztelői maradtak, tehát megbecsüléssel és kollegiálisan fogadták. Kezdetben XX. századi irodalmat bíztak rá, de hamarosan a XIX. század második felének lett előadója és vizsgálója, fő kutatási területe is (Vörösmarty és Ady helyett) ezután Arany, Kemény, Vajda János. (Az 50-es évek végétől a Vajda János kritikai kiadás főszerkesztője.) Később irodalomelméletet, esztétikát is adott elő, de világirodalmi tárgyú szemináriumot is hirdetett (antik görög tragédiáktól Ibsenén át Dürrenmattig elemezve műveket), ha éppen a modern drámáról írt. (E sorok írója Babits és József Attila verselemző szemináriumára járt az 1960-as években.)

Jelentős szerepet szántak neki a pesti, országos tudományos életben is. Elég sokat elmond az ekkori „szereposztás”-ról, hogy az 50-es évek elején alelnöke a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, melynek elnöke Lukács György. További alelnökök megfelelő „munka- és hagyományfelosztás”-ban: Földessy Gyula, Ady közvetlen barátja és munkatársa, mint a távolabbi „haladó” örökség képviselője, Tolnai Gábor, aki a pártirányítást jelenthette és Waldapfel József, aki a 30-as években pozitívista tudósként indul, aztán a fordulat éve után irányadó „átértékelő” válik belőle. (A további, látszólag jelentéktelen funkciókat is a következő két-három évtizedben tudományos nagyhatalommá nőző tehetséges fiatalok töltik be: Király István a titkár, Klaniczay Tibor a jegyző, Szabolcsi Miklós a pénztáros, Szaunder József az ellenőr.)

Nyilvánvaló, hogy ezekben az években Barta is kénytelen a „marxista tudományosság”-ot elfogadni. Szerencsére a „barbár” sztálinizmus nem tart soká. Sztálin halála (1953) után az irodalomtudományban is kibontakozik (a dogmatizmus elleni harc formájában) a korrigáló, értékmentő tendencia. Az 1955-ös nemzetközi realizmus konferencián Barta János referálja a „kritikai realizmus”-t, lényegében a XIX. századi magyar irodalmat, a Lukács-féle „örök realizmus” teóriától eléggé eltérő módon. Többen neki is támadnak, hogy Madáchot, Vajdát nem sorolja a realisták közé. (Ugyanis a Lukács-féle koncepcióban mindenki realista, pl. Walter Scott is, amennyiben valóság-hű és haladó, művészileg értékes, Barta pedig belső, irodalmi, majdnem stílustörténeti módszerrel dolgozik.) Szerencsére ezúttal joggal nagy tekintélyű szovjet irodalomtudósok jelentik ki, hogy a szovjet-orsz irodalomtudomány már meghaladta az „örök realizmus”-t. Ennek következtében Bartát mégsem lehet nyíltan és adminisztratív intézkedésekkel fenyegető formában nyilvánítani bomlasztó antimarxistának.

Ugyanakkor átmeneti és taktikai kompromisszuma (mellyel nem utasítja el a marxista társadalombölcseletet, s az ahhoz kapcsoló tudomány- és kultúrpolitikát) nem tekinthető teljességgel őszintétlennek. Ma erre kevesen gondolnak, de a szocialista kultúrpolitikának néhány intézkedése, például hogy a jobboldali, „reakciós” szerzők mellett betiltják a detektív- és cowboyregényeket is, az operettet, a Molnár Ferenc-féle szórakoztató vígjátékot stb., nem váltott ki felháborodást, sőt elutasítást sem se Kodály Zoltánból, se Horváth Jánosból, se Németh Lászlóból, s minden bizonnyal Barta Jánosból sem. Azt sem mindig vesszük kellő mértékben figyelembe, hogy a zsidóüldözés, vagy a hatalmas emberáldozattal járó, végül is területi revízióhoz nem, csak mérhetetlen szenvedésekhez, az ország szovjet megszállásához elvezető hadba lépés józan, humánus pozícióból is sokakat idegenít el az 1945 előtti politikától. A szinte „behódoló”-nak mutatkozó értelmiségi megnyilatkozások tehát ma már nehezen rekonstruálható hatások szövevényéből vezethetők le.

Sokféle kompromisszumra kényszerültek az itthon maradók, ámde nem kizárólag a „továbbélés”-re törekvés motiválta őket. (Márai és más emigránsok, a Szabad Európa rádió gátlástalanul támadják a „megalkuvók”-at, nem törődve azzal, hogy milyen, több évtizedre terjedő sívár, nemzet- és kultúraellenes diskurzus diadal-maskodott volna, ha mindenki félreáll vagy külföldre megy.) Még arra is akad példa, hogy a szocialista kultúrpolitika gesztusaiban Barta az ő jóval korábban kifejtett (persze nagy visszhangot nem kiváltó) nézeteire ismer. Már 1928-ban rámutatott például, hogy Molnár Ferenc drámáiban sok a szentimentális megalkuvás. Igaz, hogy sok apróságot les el a köznapi életből, de a kor lényegét nem adja vissza: „Amit alkotott, az csak a színpadon vág össze és jár magától, mint a jól felhúzott gépezet; belülről megnézve és mélyebben átélve azonban tele van egyenlenségekkel.”² Próbált azért értéket is észrevenni benne, például a civilizálódott társadalomban az élmény és az őszinte szenvedély védelmét: „az élet merev formáival szembeállítja az élmények bensőségét s a társadalom ridegségével a szenvedély gazdagságát.”³ Találón emeli ki Molnár és Budapest összekapcsolódását: a főváros rajong Molnárért, mert közös élményük a gyökértelenség, amely „tipikus jelensége a fejlődő világvárosnak. Az új lakosság felszínes, ha keres, sem talál élete

számára eszmeibb alapokat.⁴ 1948 után az új, szocialista irodalomszemlélet is támadja és nem engedi színpadra Molnárt, azonban az osztályharcos értékrend jegyében üres, tartalmatlan szórakoztatót lát benne, aki a pesti polgárság szociális felelőtlenségének a tükrözője. Sőt, Németh László is gáncsolja a 30-as években „habkönnyű”-ségét, félrevezető, ezért káros népszerűségét, nála azonban (mint bizonyos mértékig Bartánál is) a nemzeti sors iránti közömbösségre, a magyarság széles, nyomorgó, „kisebbség”-ben vergődő tömegeinek katasztrófája iránti érzéketlenségre, a pénzhajhász „export drámá”-ra esik a hangsúly.

A Herczeg Ferenc ügyben is közel áll Barta elutasító álláspontja a szocialista megítéléshez. Tanulmánya 1955-ben jelent meg, de sokkal jobb véleménye 20–30 évvel korábban sem lehetett róla, hiszen a *Nyugat* köre, bár jelentek meg róla a lapban méltató ismertetések is, nem tartotta Móriczhoz, Kosztolányihoz fogható prózáírónak. Leegyszerűsítőnek, sőt a jövő szempontjából hasznavehetetlennek érzi Barta János a magyar úri osztály, a „snájdig” dzsenti életformájával azonosuló gesztusait, az „eszmeiség és szenvedély nélküli, csak önérdeke szavára hallgató úriember idealizálását”.⁵ Makacs igazságkeresés, sőt kíváncsiság az, amivel Barta János az ún. „polgári” vagy „úri” irodalom kommentálása során túl kíván lépni a sablonokon. Hiszen – írja Molnár Ferencről –, ami „eddig róla megjelent, alig több a baloldalon föltétlen dicséretnél, a jobbon föltétlen elvetésnél.”⁶ (Természetesen 1928-ban „balodal”-on a polgári baloldalt értette, nem a szocialistákat.)

Szó sincs tehát arról, hogy minden esetben erőszakot kellene tennie magán. A folyamat illusztrálására szerfölött alkalmas az általános gimnáziumok III. osztálya számára írt, 1952-es irodalom tankönyv.⁷ Természetes, hogy az osztályellentétekre megnövelt hangsúly esik (bár ez valóban nem idegen *A falu jegyzőjéről*). A függetlenségi, királyellenes hagyomány is kiemelt szerepet kap (Garay: *Kont*) éppúgy, mint Petőfi „úrgyűlölő” indulatai, bár apolitikus versei is megfelelő súllyal vannak jelen. Érdekes, hogy a valóban Kossuth- és forradalomellenes Kemény benne marad a tananyagban, igaz, egy társadalmelemző tanulmány részletével és az *Őzvegy és leánya* mindössze két lapos szemelvényével. A Madách-fejezet is defenzív: menti és magyarázza idealizmusát és pesszimizmusát. Arany László is szerepel még, aki (épp úgy mint Kemény) majd az 50-es évek derekától tűnik el. Jó-kai életműve olyan gazdag és sokarcú, hogy különösebb erőszak nélkül emelhetők ki „haladó” regényei, a feudalizmusellenes *Rab Ráby* és a kapitalizmust leleplező *Fekete gyémántok*. A világirodalmi anyag sem bántóan tendenciózus: Balzac, Heine, V. Hugo, Dickens, Gogol, Csehov, Tolsztoj. (Legfeljebb a Herzennel, Csernisevszkijjel, Dobroljubovval megtoldott orosz névsor árulkodó.)

De az irodalomtörténeti vitákban sem szorul minden korrekcióra. Igazat ad például Barta Somogyi Sándornak, aki elmarasztalólag beszél a népszínmű primitív szemléletéről, a vélt paraszti sajátosságok glorifikálásáról, az idill hamisságáról.⁸ Persze nem mindennel lehet és tud egyetérteni. 1952-ben elég hevesen támadja meg Waldapfel József vitaindítóját Madách-ügyben. Irritálja például Waldapfel indokolatlanul elismerő véleménye Madách költői tehetségére vonatkozóan. A transzcendencia kérdésében is különvéleményt jelent be. Szerinte a befejezésben valóban utalnak bizonyos jelek a transzcendencia elutasítására: „De a transzcendencia felé irányulás mégsem hiányzik teljesen sem Madách egyéniségéből, sem

magának a nagy műnek a megoldásából. Utalok az angyali karénekre a végén és Évának a férfi mellett kijelölt szerepére, valamint az egyes színekben megnyilvánuló transzcendens sejtelmekre.”⁹

Ha pályakezdésének éveiben többször szembekerült Horváth Jánossal, s ha Babbitstól is eltávolodott egy idő után, nem csoda, ha az 1950-es évek vitapozícióiban is „karakán”, sőt harcias. A Waldapfel József által sajtó alá rendezett *Vörösmarty Mibály válogatott művei* bevezetését abban marasztalja el, hogy nem oldja meg az írói egyéniség és a nyelvi-stilisztikai elemzés kérdését. Elnagyoltnak érzi a magyar romantika jellemzését, s főleg: tisztázatlannak Vörösmarty viszonyát az új, plebejus-demokratikus nemzedékhez.¹⁰ Ezen írásaiban is szembetűnő, hogy a két világháború közötti inkább esszéisztikus fogalmazásmód helyére az apróbb témáktól sem idegenkedő, lelkiismeretes és részletezően precíz szaktudós értekező stílusa és látásmódja lép. Amikor például a *Csillagban* 1951-ben Geréb László Gvadányit is a haladó hagyomány képviselői közé sorolja, Barta utóbb „elhíresülő” korrekciós ösztöne lép működésbe. Geréb két érvet tud felhozni állítása igazolására. Egyfelől Petőfi elismerő véleményét, másfelől azt, hogy az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* a Habsburg ellenesség, a nemzeti mozgalom kifejezője. Barta ezzel szemben rámutat, hogy Gvadányi nemzeti öntudata a nemzeti viselet kultuszában merül ki. A kozmopolitizmustól való berzenkedése is inkább konzervatívizmussal magyarázható. (Gvadányi annyira ellensége minden újításnak, hogy a Sándor-versben a négyes rím párosra cserélését is ellenzi.) Történelemszemlélete is egyoldalú: elítéli a reformációt, s az ennek védelmében hadba lépő Bocskait, Thökölyt.¹¹ A *Falusi nótáriusban* elutasítóan gúnyolódik Martinovicsékon, a bajok okának Voltaire, Rousseau, sőt Lessing „felforgató” írásait látja. „Tudjuk, hogy Arany az ún. patriarchális népiesség irodalmi termékein, meg ponyvára került félnépi alkotásokon nőtt fel; ez a nyelv, ez a stílus neki is, Petőfinek is segített abban, hogy megdöntsék a költészetben a 'fentebb stíl', az almanach líra, az irrealitás uralmát, s a maguk plebejus-népies nyelvét és stílusát a magyar költészet nemzeti nyelvvévé és stílusává szélesítsék.”¹²

Megfigyelhető itt az a Barta János pályáján végighúzódó finom distinkció, amivel a népiesség kritikátlan megbecsülését kezeli, illetve ami a két világháború közötti népiek táborától is elválasztja. (Németh Lászlóval például nyilván egyetértett a „mélymagyar” Kemény felfedezésében, de arról nem tudunk, hogy Erdélyi József vagy Sinka költői eredményei visszhangot váltottak volna ki belőle.) Aranynak mindig védelmére kel, például Klaniczay Tibor ellenében: „Az egész Aranyban, nem is mint művészen, hanem mint emberben, nem volna valami vonzó, valami érték, akkor is, ha nem forradalmár, mint Petőfi, és nem lázadó, mint kortársai?”¹³ Ez a 60-as évek elején lezajló polémia is mutatja, hogy a hivatalos, a „pártirányított” tudománypolitika, bár teljesen más, mint az 50-es évekbeli, mégis maga elé tűzi a feladatot, hogy megszabaduljon az ún. polgári örökségtől. Ezt el is végzi, de még az ezt vállalók közül is a legnagyobbak (Klaniczay, Sőtér, Szabolcsi) fogalmazásmódján is látszik, hogy sem a szocialista realizmus, sem a marxista irodalomtudomány pozícióját nem képviselik maradéktalanul. Stílustörténeti, műfaj-történeti megnyilatkozásaik a szakszerűek és komolyan vettek, a marxista formulák majdnem alibi szinten jelennek meg.

1958–59 után tehát Barta János vitapozíciója módosul. Az MTA Irodalomtudományi Intézete, annak munkatársai által irányított, szervezett és (nagy részben) írt hatkötetes magyar irodalomtörténet szerzői közül kihagyják, de lektornak felkérlik. Őneki magának pedig azt kell konstatálnia, hogy a „visszacsempészett” stílustörténeti elv, a filológiai pontosság és az esztétikai megítélés dominanciája folytán (bár sok rész kérdésben heves vitát kezdeményez ezúttal is) alapvetően elfogadhatónak kell ítélnie ezeket a vállalkozásokat. Már csak azért is, mert a kötet szerzői közt ott vannak barátai, tanítványai is: a harmadik kötetben Julow Viktor, a negyedikben Kovács Kálmán, Nagy Miklós, Németh G. Béla, az ötödikben Kiss Ferenc. A harmadik kötetéről írt recenziójában le is szögezi: „A stílustörténeti elvnek nem is az eszmetörténeti elv a fő ellensége; ezzel akár jól meg is tud félni. Az igazi ellenség: az ’örök realizmus’-elmélet.”¹⁴

Alapvetően (majdnem azt írtuk: születetten) opponáló pozíciója azonban a 60-as években sem változik meg. „Fejlődik-e marxista irodalomelméletünk?” – teszi fel a kérdést, s a válasz nem éppen megnyugtató: mennyiségi szempontból a helyzet nem kedvezőtlen, sok tanulmány jelenik meg, de baj van a minőséggel: „egy-egy cikk elvi szemhatára szűk, az alapul vett tényanyag fogyatékos, esetleg minimális, a fölvetett problémák irreálisak, mondvacsináltak, és más előző cikkeit nem veszik figyelembe.”¹⁵ Az itt publikált minősítés közel áll ahhoz a nyersen őszinte véleményéhez, melynek közelítő visszaadására szolgál magánlevele, melyet Horváth Jánosnak küldött 1959 júniusában: „Amit eddig marxista esztétika címen termeltek, az elég sovány és többnyire semmitmondó, ahogy ma mondjuk: vulgáris valami; amit Lukács György létrehozott, az meg annyira híjával van a valódi esztétikai érzéknek, annyira a levegőbe épült, hogy arra megint nem lehet támaszkodni.”¹⁶ Súlyos kifogásokat hangoztat a Klaniczay által normatívnak nevezett eljárás ellen, amit mi – írja – „házi használatra szentté avatásnak nevezünk el, aminek következtében a kedélyes humoristából vagy szelíd lírikusból harcos társadalombíráló lett”, s olyanokat ruháztak fel politikai következetességgel (Csokonai, Vajda János), akikre ez egyáltalán nem volt jellemző. A sematizmus ilyesfajta gyakorlatával szemben azt javallja: „Bővüljön esztétikai és poétikai fogalomkészletünk (...) ne beszéljünk mindjárt antimarxizmusról, ha valaki egynéhánnyal szaporítja a regénytípusok számát.”¹⁷

Az 1960-as évek elején-dereacán tehát már nem nagyon van akadálya annak, hogy a marxista irodalomtudomány bírálatával lényeges, olykor messze előre mutató instrukciókat adjon. Eszmetörténet és stílustörténet együttműködését úgy pártfogolja, hogy ezzel egyúttal a marxista politikai-társadalmi-gazdasági meghatározottság jelentősége, műértékelő határfoka folyton csökkenjen. (Megjegyzendő: ez nem csupán a marxizmus, hanem a pozitivizmus ellenében is érvényes: Beöthy Zsolt is történelmi, vallástörténeti, politikai-társadalmi korszakok szerint periodizált, és az esztétikai kategóriák önála is alárendelődtek nemzeti és politikai szempontoknak.) A *Nyugat*-kor irodalomtörténetéről szólva (az ún. „spenót” V. kötetéről) elismeri ugyan, hogy a szintézis az osztályviszonyoknak, a társadalmi tudat eszmei kikristályosodásának fokozott figyelembe vételét kívánja meg, de ezt jótékonyan színezi (sőt gyakran meghatározza) a stílustörténeti és a műfaj történeti szempont.¹⁸

Arról azért nincsen szó, hogy Barta korrekciós javaslatait minden esetben tesszéssel fogadnák. Kétségtelen ugyanakkor, hogy nincs már meg az a feszültség, ami például 1953-as, Trencsényi-Waldapfel Imrével folytatott vitáját jellemzi. Az a vitaindító eleve a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusa után taglalja nyelv- és irodalomtudományunk feladatait. Barta János a Sztálin idézetektől hemzseggő bevezetőhöz elsősorban szakmai szempontból szól hozzá. A korszakolás ügyében úgy vélekedik, hogy az irodalmi fejlődés túlzottan apró periódusokra tagolása felesleges. Azzal egyetért, hogy a magyar irodalom világirodalmi fogadtatásának vizsgálata időszerű, sőt sürgető. Azt is kénytelen elfogadni, hogy minden tudomány az embertől független törvényszerűségeket kutatja, tehát objektív. De kételkedik a természet- és társadalomtudományok közötti módszertani azonosságban: „Az irodalomnak is megvannak a maga objektív törvényszerűségei, ezek azonban egyszeri, egyedi irodalmi alkotásokon át nyilvánulnak meg – s azt bizonyosan állíthatjuk, hogy egy-két írónak vagy éppen egy-egy műnek ezt az egyediségét figyelmen kívül hagyhatnók.”¹⁹ Vitatja azt a tételt is, hogy a tartalom és a forma összefügg a társadalom progresszív (ekkor ez az egység létrejön) és hanyatló (ekkor ez az összhang megbomlik) korszakaival: „Ismerünk nagy költőket, akik tartalom és forma tökéletes egyensúlyát valósították meg igen kései, hanyatló időszakban (Goethe), s magát a kapitalista kor utolsó szakaszában fellépő kritikai realista irodalmat sem okvetlen jellemzi a tartalom és forma egyensúlyának bomlása.”²⁰ 1953-ban azonban még nincs hatása a tények igazoló erejének. Trencsényi-Waldapfel Imre viszontválaszában azt állítja Barta János felszólalásáról, hogy benne „a módszertani dualizmus öntudatlan, s így nézetem szerint annál veszélyesebb nyoma még ma is felismerhetőek voltak.”²¹

Ehhez az éles (és akkor még attól lehetett tartani, hogy súlyos következményekkel járó) polémiahoz képest a 60-as években, a „fenyegetettség” csökkenésével az is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy irodalomtudományunk első számú vezéregyenységei között alig akad, aki nem a liberalizálódás, a „szakmaiság” irányába mozdítana az egyelőre kényszerűen elfogadott és hangoztatott alapelveken. Klaniczay Tiborról például (bár a pártközpont utasítására a népi írókat keményen elmarasztaló dokumentum egyik szerzője nem sokkal korábban) mindenki tudja (Barta János leginkább), milyen sokat tesz a filológia rehabilitálása, a stíluskategóriák osztályalapjának rugalmas kezelése, a barokk értékének elismertetése stb. érdekében. Ilyen körülmények között, ha bírálatában „tüskés” is Barta Klaniczay kötetéről szólva, a megbecsülés és a relatív érdemkeresés elkerülhetetlen. Ugyanez jellemzi Komlós Aladárhoz fűződő viszonyát. Annak idején Vajda-monográfiájának eléggé „nekirontott”, a 60-as évek közepén már a magyar költészeti szimbolizmusról szóló könyvét megbecsüléssel szemlézi, sőt a több mint egy évtizeden át hiányolt, „visszakövetelt” stílustörténeti módszer problémáinak mérlegelését is megengedheti magának. „Művészeti vagy irodalmi irányzatokat a maguk egészében bemutató ábrázolásoknak régtől fogva van egy nagy dilemmájuk. Vagy az esztétikai-poétikai oldalról indulnak el, megalkotják az irányzat vagy stílus ideáltípusát (a »romantika«, a »barokk«), s akkor a kész történeti jelenségek; az egyéniségek és a művek okoznak meglepetéseket: nem mindegyik hajlandó az előre alkotott keretbe beilleszkedni. Vagy a történeti anyag minél szélesebb körétől kérnek tanácsot,

belőle próbálnak valami egységet leszűrni; ekkor meg az egység lesz laza, szétfolyik, s a kutatóban felmerül a kétely, volt-e egyáltalán egységes mozgalomként romantika, naturalizmus és a többi.²² Ez a fordulat pedig azért tanulságos, mert mutatja az igazi tudós soha el nem kényelmesedő, soha nyugtot nem lelő igazságkeresését. Hosszan (és kockázatot is vállalva) harcolt azért, hogy a stílustörténeti fejlődéselv elfogadtassék, alkalmazhatóvá váljék. De mihelyst ezt többé-kevésbé sikerül elérni, máris siet óvni attól, hogy bárki ezt végleges és teljes érvényességű szemléletnek lássa.

Érdeemes visszatekinteni a folyamatra, melynek során Barta nézetei egyre elfogadhatóbbá válnak. A Horváth János- emlékkönyvben megjelent Ady-tanulmánya (*Khiméra asszony serege*) még határozott elutasításban részesül 1949-ben, mert (a recenzens szerint) Ady mitikus lelkisége, rokonsága a primitív emberrel bizonytalan feltevéseken alapul, miközben sehol nem szerepel magyarázó elvként a kor gazdasági fejlődése és társadalmi ellentétei.²³ Talán a szigorú bíráló hatására is, egy évvel később Arany János 1849-ig számítható fejlődését a forradalmi népiesség felé vezető útban látja, a szociális tudatosodásban, amit – nem is alaptalanul – *Az elveszett alkotmány* illusztrál.²⁴ További egy évvel később, 1951-ben, Waldapfel Vörösmarty-előszaváról szólva próbál „elfogadó” lenni. Megengedi, hogy polgári, sőt „ellenforradalmi” torzítások után a szocialista kultúra számára meghódított Vörösmarty áll elénk a kötetben. Rámutat: már Gyulai úgy vélekedett, hogy a *Zalán futása* és a fiatalkori nagyepika a megyei ellenállás szellemét tükrözi, de elfogadja, hogy általában a szabadságküzdelmek pátosza, sőt (*A bujdosók* című dráma esetében) „forradalmi mondanivaló” lelhető fel benne.²⁵

Barta tehát (nem tehetvén egyebet) azzal próbálja menteni a menthetőt, úgy akarja átvészelné a néhány nehéz évet, hogy állértékek és hazug eszmények helyett a magyar kultúra azon vonulatairól szól elismeréssel, amelyek beilleszthetők a kötelezően előírt modellbe, különösebb torzítás nélkül. „Vergődés”-ének pontos rögzítője (ugyancsak 1951-ből), amikor az Akadémia nagygyűlésén kell a felvilágosodás és reformkori kutatások eredményeiről és feladatairól előadnia. Elismeri, hogy átértékelésre van szükség, hogy sok tévedés van forgalomban, holott igen értékes, politikailag is pozitívan értékelhető eredményei vannak e korszaknak. Bessenyei szakít a tételes vallásokkal, Kazinczy és Versegly csatlakozik a Martinovics-féle mozgalomhoz, Batsányi Párizs felé tekint reménykedve, Kölcsey demokratikus átalakulást sürget, Petőfi pedig már plebejus forradalmat. Enged tehát a baloldali szempontrendszernek, ugyanakkor az ekkoriban egyértelműen konzervatívnak, sőt reakciónak bélyegzett Horváth János írásai közül többet is megemlíti, „amelyet mai szintetizáló kísérleteinkben sem mellőzhetünk.”²⁶ Ilyen a nyelvkérdés és a világirodalomhoz fűződő viszony középpontba állítása, a romantika nemzeti tartalmainak kiemelése, az irodalmi ízlés kérdése. Barta elutasítja a preromantika koncepciót, amely „a nyugati polgári demokrácia pesszimista kultúrfilozófiájából sarjadt, s hazai kivirulását, mondhatni elburjánzását nagyban előmozdította a pszichoanalízis áporodott levegője.”²⁷ (A pszichoanalízissel kapcsolatos ellenérzései régiek lehetnek, Freudot 1945 előtti írásaiban sem említi, feltehetően inkább hatásvadász áltudósnak tartotta mindig is.)

A preromantika, valamint a táj- és nemzedékszemplélet elvetése Farkas Gyula ellen irányul, de a kultúrjavak leszállásának elméletét is támadja (ez ügyben Szerb Antal nevét említve.) Ímmel-ámmal elfogadja Révai József útmutatását is, mely szerint a XIX. századi magyar irodalom megértésének kulcsa a francia forradalomhoz és a polgári átalakuláshoz fűződő viszony. (Nota bene: Kemény Zsigmond politikai röpirataiban, jellemrajzaiban, publicisztikájában is kivételes figyelemben részesül – természetesen: a legveszélyesebb felforgató ideológiai elemként – a francia forradalom egyetemes hatása, s az ehhez szorosan kapcsolódó szocialisztikus, republikánus eszmék, mintha csak megérezte volna, hogy a bolsevikok propagandájukban, s főleg gyakorlati ügyekben közvetlen példának tekintik majd a francia forradalom osztálygyűlöleten alapuló terrorját.)

Méltányolja Révainak azt a direktíváját is, hogy a népiességet nem szabad pusztán műfaji, stiláris kritériumok alapján tárgyalni, hanem a hangsúlyt a politikai magatartásra kell helyezni: elkülönítve a patriarchális népiességet (Gvadányi, Orczy, Dugonics) a plebejus népiességtől (Csokonai, Petőfi). Megpróbálja a nyelvújítást is inkább a polgári értelmiség patriotizmusával összefüggésbe hozni, mintsem a nemesi nacionalizmussal, holott nyilvánvalóan tisztában van azzal, hogy éppen a nemesi szűklátókörűség fogja követelni a magyar hivatalos nyelv bevezetését az 1840-es években, ami a nemzetiségeket először szervezi egységes magyarellenes frontba, s ez vezet majd el 1848-ban a szerb, a román felkeléshez, s lesz a trianoni katasztrófa egyik okozója.

Azt is elfogadja, hogy a szentimentalizmust a forradalom utáni helyzettel kell összefüggésbe hozni, amiben van igazság, bár már a francia forradalom előtt megszületik az irányzat. Azt se vitatja, hogy a „reakciós” német romantikával szemben a miénk haladó és hazafias. Szól a feladatokról, Csokonai, Petőfi, Vörösmarty kritikai kiadásáról. Azon sem csodálkozhatunk, ha Bessenyei, Batsányi, Csokonai értelmezésében a rokokó helyett a felvilágosodásra helyezi a hangsúlyt, Petőfinél pedig „a szocialista Magyarország kultúrájában elfoglalt központi helyére.”²⁸ (Tagadhatatlan, hogy a Petőfitől idézett gondolatok roppant alkalmasak voltak – akár faliújság szinten is – az „urak”, a nemesség, a gazdagok elleni gyűlöletkeltésre.)

Vannak aztán expozéjának olyan elemei is, amelyek 1953-ban meglehetősen bátornak nevezhetők: sűrgeti Halász Gábor rehabilitálását, felveti „kényes” kérdések, pl. a szabadkőművesség tárgyalását.²⁹ Ez a nagyszabású vitaindító még a legnehezebb korszak jegyeit viseli magán, de (legalább bizonyos kérdésekben) az igazsághoz ragaszkodó magatartás elemeire is rá lehet bukkanni benne. Az igazi fordulatot a *Jókai és a művészi igazság* hozza el, bár ennek megjelentetését már egy viszonylagos enyhülés teszi lehetővé. „A művészi igazság fogalmával egy ellenlegitimációt épít föl, melyet rehabilitált, rekanonizált esztétikai nézetekkel támaszt alá...”³⁰ Sok idő, csaknem másfél évtized kell ahhoz, hogy elméleti nézeteit szabadon exponálhassa: „a normák és az értékek demokráciájának teljes mértékben érvényesülnie kell az irodalomtudományban az esztétikum területén. Valóban érvényes itt az, hogy minden irányzat és minden mű magában hordja a maga normáit. Új kor, új stílus, új norma, új ízlés! Elvben minden jelenséget a maga normája szerint kell megmérnünk és értékelnünk, a barokkot tehát nem mérhetjük a reneszánszhoz, Adyt Petőfihez.”³¹

A *Jókai és a művészi igazság* (mely eme több mint egy évtizedes pályaszakasz fordulópontja lesz) először mutat példát arra, hogy minden irányzatot a maga normáival, s Jókait a romantika mércéjével kell mérni. Nemrégiben okkal észrevételezték, hogy Jókai elmarasztalása a társadalmelemző és a lélektani realizmus kritériumai felől (ami a marxista megítélést is dominálja) egyáltalán nem új keletű.³² Hansági Ágnes „retorikai bravúrteljesítmény”-nek nevezi Bartának ezt a tanulmányát, mert tézise (Jókai ott is nagy művész, ahol nem realista) a jó szándékú (Sőtér, Nagy Miklós) kanonizációs manőverek visszafordítása. (Ők ugyanis azzal próbálták Jókait legitimálni, hogy realista társadalomábrázolását emelték ki.) Barta a „romantikus Jókai rehabilitációját – a fából vaskarika módszerével – a realizmus terminus bizonytalan, képlékeny státuszának felszámolásával, pontosabban ennek segítségével hajtja végre: ha ugyanis – érvel Barta – a realizmus elsődlegesen történeti kategória, amely fejlődéstörténetileg a romantikát követő nagy európai irányzatot jelöli, akkor Jókai feltétlenül realizmus előtti jelensége irodalmunknak. Másfelől viszont a művészi igazság tökéletesen megvalósul Jókai szövegében, mégpedig nem kis részben éppen a romantika kelléktárának köszönhetően. Az argumentációs bravúr tehát végrehajtott, Barta még a Zsigmond Ferenc által erőteljesnek ítélt Dumas-, Sue- és Hugo-hatást is Jókai korszerűségének bizonyítékként állítja csatarendbe.”³³ Barta tehát a konkrét feladatot (Jókai romantikájának igazolását) többféle irányban hasznosítja: ismételten szembeszáll az „örök realizmus” felfogással – írja Hansági Ágnes – s egyúttal a stílusnemek (korstílusok, stílusirányzatok) autonóm, saját normáik szerinti minősítésére ad példát.

Mindebben (kimondatlanul) évtizedekkel korábbi nagy témájának, a magyar romantika „metafizikai képlet”-ének is szerepe lehet, bár minden megnyilatkozásában egyre inkább a Horváth János-féle nemzeti klasszicizmus értékrendje és annak fő képviselői (Arany, Kemény) kerülnek előtérbe nála. Eme gondolkodásmód (s maga Kemény is) évtizedek óta foglalkoztatja, és (kései vallomása szerint) Gyulai, Kemény, Arany fő inspirálóját, Széchenyit is újra meg újra előveszi. (1928 nyaratól egy teljes évre Széchenyi olvasásába temetkeznek.) Minden esetre „abban a világnézetben és emberi magatartásban, amelyet Aranyékban megismertem, valami ideálisat, példaképszerűt láttam.”³⁴ Az Arannyal való foglalkozásra (korábban egyáltalán nem írt róla) konkrét feladat is készíti: a *Magyar Klasszikusok* (igen nagy példányszámú) sorozatában Arany válogatott műveinek négykötetes kiadására kap megbízást. Ehhez terjedelmes előszót kell írnia, ennek önállóan megjelentetett változata lesz az 1953-as kismonográfia.

Többen legkevésbé sikerült művének tartják ezt, melyben valóban nem kerülhette meg a kötelező elvárásokat. (A monográfia kézírata 1953. április 5-én érkezett a kiadóba, tehát a szöveg elkészítése Sztálin halála előttre esett.) Van is benne Marx idézet, de egyetlen, s olyasmire vonatkozik, amire tényleg talál. „Marx ismert szavai szerint a hanyatló társadalmi osztály két változatban lehet tárgya az irodalomnak: előbb még tragikusan, a fennálló rend meggyőződéses védelmezője a feltörekvő újjal szemben, hanyatlása további folyamán aztán már komikus hős lesz belőle, csak a nevetség és a gúny fegyverére méltó.”³⁵ (Hozzá kell tenni: *Az elvesztett alkotmányra* vonatkozóan egyáltalán nem erőszkolt idézet.)

Valószínűleg eléggé hajszott munkatempóban írta a bevezetőt, s az is meglát-szik rajta, hogy nem monográfiának készült. A kép azonban, melyet Aranyról raj-zol, „nem csupán karakteres – egyes részletek kidolgozatlanlansága ellenére –, hátte-rében a magyar irodalom történetének markáns befogadói élményeken és esztéti-kai-filozófiai megfontolásokból támadt víziója van, amelyet talán még nem is lá-tunk világosan.”³⁶ Egyik legfontosabb újdonsága – minden esetre – *Az elveszett al-kotmány* felértékelése. Politikai szempontnak is lehetett része ebben, hiszen Aranynak ez az egyetlen nagyepikai alkotása, amely a kortársi politikai életet kritikailag, valóban nyersen elutasító módon mutatja be. Emellett azonban a paródia, a humor sokféle fajtájára, a nyelvi játékok olyan sziporkázó ötletességére tud rámutatni Barta, ami majd csak a *Bolond Istók*ban tér vissza. Bár az ekkor uralkodó elvek és ízlés nem sokra tartotta ezt, Bartát mégis arra ösztönzi formaérzéke és kíváncsisá-ga, hogy olyan figyelmet fordítson ezekre, mint korábban senki. Tegyük hozzá: majd a posztmodernben elterjedő, sőt felértékelődő önreflexivitás és idézés, nyel-vi „lebontó” humor ismeretében nyer bizonyítást a verses regény hasonló alakítás-technikája.³⁷ *Az elveszett alkotmányt* sokáig kevésre becsülték, Barta viszont a le-alacsonyító, durva humort is beilleszti a korábban idegenkedéssel kezelt szervet-len esztétikai hatások sorába. (Aczél Géza Barta János „visszafelé eszményítés” kategóriáját Kassák széprózájára nézve is jellemzőnek érzi.³⁸ Neveztek ezt *Az elveszett alkotmányra* vonatkozóan is naturalisztikusnak, pedig eléggé kortól füg-getlen válogatatlan szókimondás és durvaság inkább.)

A fogalmak szintjén enged Barta János a „korkívánalmak”-nak. A *Toldit* példá-ul (bár értékeinek és formai jegyeinek csaknem hézagatlan elemzését adja) a népi realizmus remekművének tekinti. (A *János vitézről* is ezt volt szokás mondani ak-koriban, de a *Toldira* sokkal inkább áll.) Egyébként a forradalmi vagy társadalom-kritikai elemek túlhangsúlyozásán kívül hamis hangot, torzítást nemigen lehet ta-lálni a könyvben. Nem véletlen, hogy a néhány évvel később írt egyetemi jegyzet-ének (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*) Arany-fejezetébe szó szerint vesz át hosszú részeket belőle. Némelyik fejezeten (pl. *Buda halála*) meglátszik, hogy több évtizedes középiskolai tanítás, elemző, „fejtörő” munka eredményeit összegzi. Van benne számos pontos, szilárd megállapítás, de vannak félig kimon-dott, az olvasó fantáziájára, beleérző képességére számító részletek, pl.: „Van aztán egy felejthetetlen képe a friss női szépségről, talán rég eltemetett geszti emlékek elevenednek meg benne.”³⁹ Másik kiemelkedően szép és értékes fejezete: *Az Őszi-kék*, melynek alkotáslélektani, illetve verselméleti felfedezései mindmáig nem vesz-tettek érvényességükből. (Azt az 1988-ban elhunyt Barta János már nem érthette meg, hogy a rendszerváltás után milyen nagymértékben vált felkavaróan aktuálissá az idős Arany depressziója, aki csalódott 1867 után a szabadság „eljövételé”-nek követke-zményeiben: teljes reménytelenségbe taszította a nemzet erkölcsi elégtelensége.)

Az sem kizárt, hogy az idősödő Arany rezignációjára Bartát tulajdon fáradtsága, elcsüggedései teszik fogékonnyá. Főleg akadémiai levelező taggá választásától, a 60-as évek derekától szakad rá sok feladat a tudományos életben: lektorálás, aspi-ráns vizsgáztatás, a Vajda kritikai kiadás stb. Amikor 1867-ben megindul (nem utolsó sorban az őáltala kezdeményezett rehabilitáció nyomán) a Kemény Zsig-mond életműsorozat, őt kérik fel csaknem kisonográfia méretű bevezető írására

a nyitó mű, a *Gyulai Pál* elé. A kor (a könyvkiadás) tehát az ő igazságai szerinti irányba mozdul, ez azonban ritkán enyhíti a robot monotóniáját. Született is pályájának olyan értelmezése (a Berta Erzsébeté), amely szuplementumai (pl. világirodalmi tanulmányai) különleges értékét méltatva arra a következtetésre jut, hogy Barta fő témái (Arany, Kemény) helyett éppen „mellékes”-nek mutakozó írásai-ban, Rilkeről, Thomas Mannról szólva igazán aktuális. A „margóra tett” korántsem marginális tehát, sőt „ma olvasva Barta János írásait mintha ezek a szuplementu-mok jobban (ígéretesebben) szólnának hozzánk, mint azok az elméleti meggyőző-dések, melyek tanulmányainak fő tengelyét alkotják.”⁴⁰

Kétségtelen, hogy Barta János tevékenységében roppant súllyal szerepelnek akár esetlegesnek is tekinthető „muszáj feladatok”, de hogy mi alakult volna és ho-gyan más viszonyok között, inkább csak találgatni lehet. Ami bizonyos: mindig és minden kérdésben próbált helyreigazítani, főleg, ha az értékítéletek mögött politi-kai szándékra gyanakodott. Annak sosem adta jelét például, hogy az 1920–30-as évek népiessége sokat jelentett volna számára, de amikor Klaniczay Tibor ennek elkésétsége mellett érvel, azt bizonygatván, hogy a népiesség recepciója Petőfivel lezárult, következésképp XX. századi megújítása anakronisztikus, akkor ezen állí-tás kétségbe vonását érzi szükségesnek: „A húszas évek végén a kor tudata helye-sebben érzékelt a dolgot: a *Nyugat* magas, művelt irodalmi szintje annyira elérte azt, amire hivatott volt, annyira kimerítette lehetőségeit, hogy utána fejlődéstörté-netileg indokolt volt megint valamelyes termékeny érintkezés az alsóbb irodalmi kultúrával.”⁴¹ Sosem engedett tehát abból, hogy bármiféle leegyszerűsítő ítéletalko-tással szemben fellépjen.

Ez arra nézve is magyarázattal szolgál, hogy tanítványainak miért lett szintén elég tág az érték befogadó hajlama. Kiss Ferenc Nagy Lászlót tekintette a legna-gyobb kortárs költőnek, de tudós kutatója, monográfusa Kosztolányinak lett. Barta is a népiek szöszólójaként indult, de Weöres első értői közé számított. A későbbi-ekben is akadt tanítványa, akinek bár Németh László volt a „bálványa”, de Es-terházy Péter elismertetésében is részt vállalt. Mindennek alapja Bartának az 1950-es években kialakult „harc álláspontja”: nem irányzatok vagy szerzők mellé kell odaállni elsősorban, hanem minden igazi érték felismerése kötelez (főleg, ha azt értetlenség, méltánytalanság fenyegeti).

Ennek aztán az lett a következménye, hogy minden irány, ízlés köréből támad-tak ellenségei, de megbecsülői is. Ám mindeközben egyfajta védtelenség helyzeté-be is került, mert hisz ki is állt volna mellé. (Tanítványai az 50-es években túl fiata-lok voltak még erre.) Szerencsére jól „viselte” a támadásokat, semmi nem szegte kedvét, új csatába indult újra és újra. Talán annak szellemében, amit egykori mes-tere, Horváth János üzent neki, amikor Kemény ügyben Pándi elég keményen „számolt le” vele. (Jellemző Barta igazságszeretetére, hogy viszontválaszában elis-merte: Kemény politikai megnyilatkozásainak viszonyrendszerében Pándi bizo-nyult felkészültebbnek.) De azért azt is nehéz volna tagadni, hogy az 1960-ban még nem túlságosan toleráns politikai irányítás ellenében nem volt könnyű helyzet-ben Barta. Így hát eltűnődhetett és megnyugodhatott öreg mesterének tanácsán: „Ilyenkor meg kell inni egy fél liter vörös bort és elénekelni azt, hogy »Befújta az utat a hó, majd befújja ezt is.«”⁴²

JEGYZETEK

1. Barta János, *Visszapillantó tükrök*, In: Barta János: *Ma, tegnap, tegnapelőtt* (válogatta és szerkesztette Imre László), Debrecen, Csokonai Kiadó, 1990. 29.
2. Barta János, *A Molnár Ferenc-probléma*, Debreceni Szemle, 1928. 153.
3. Uo. 157.
4. Uo. 159.
5. Barta János, *Herczeg Ferenc – mai szemmel*, Alföld, 1955. 4. 64.
6. Barta János, *A Molnár Ferenc-probléma*, uo. 153.
7. Igaz, társszerzőkkel együtt készült, de ha figyelembe vesszük, hogy Dallos György, Horváth Károly, Koczás Sándor, Pándi Pál és Solt Andor a társszerzők, akkor nagyjából ki lehet következtetni, hogy mely fejezetek származnak tőle. (Különben is: a kötet eléggé egységes szemléletű, tehát mutatja az egyébként „legvadabb” időszakban megjelent szöveg befolyásolásának mértékét.) *Magyar Irodalomtörténet*, Tankönyvkiadó, 1952.
8. Somogyi Sándor, *Nacionalizmus az önkényuralom és a dualizmus korának magyar irodalmában*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1960. 140.
9. Barta János, *Hozzászólás Waldapfel József Madách Imre című vitaindítójához*. In: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményei*, 1952. 276.
10. Barta János, *Vörösmarty Mihály válogatott művei*, Irodalomtörténet, 1951. 2. 239.
11. Barta János, *Gvadányi és a baladó hagyományaink*, Irodalomtörténet, 1951. 4. 466.
12. Uo. 470.
13. Barta János hozzászólása, Klaniczay Tibor, *A polgári irodalomtörténet írás öröksége és a marxista irodalomtudomány*. In: *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményei*, 1963. 72.
14. Barta János, *A magyar irodalom története III. 1772–1849. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1966. 3-4. 458.
15. Barta János, *Klaniczay Tibor: Marxizmus és irodalomtudomány* Bp. 1964. Itk, 1966. 2. 246.
16. Korompay H. János, *Horváth János és Barta János*. In: *Emlékezés a száz éve született Barta Jánosra* (szerkesztette Imre László és Gönczy Mónika), Szenczi Molnár Társaság, Bp., 2001. 16.
17. Barta János hozzászólása, Klaniczay Tibor: *A polgári irodalomtörténet írás...*, im. 68–72.
18. Barta János, *A Nyugat-korszak irodalomtörténete (A magyar irodalom története 1905–1919, szerk.: Szabolcsi Miklós)*, Kritika, 1966. 3. 53.
19. Trencsényi-Waldapfel Imre, *Nyelv és irodalomtudományunk feladatai az SzKP XIX. kongresszusa után*. In: *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményei* 1953. Barta János hozzászólása, 373.
20. Uo. 374.
21. Uo. 375.
22. Barta János, *Komlós Aladár: A szimbolizmus és a magyar líra*, Itk, 1966. 5-6. 672.
23. Szabolcsi, Miklós, *Szemle, Irodalomtörténet*, 1949. 2. 346.
24. Barta János, *Arany János a Bach-korszakban*, Irodalomtörténet, 1950. 2. 21.
25. Barta János, *Vörösmarty Mihály válogatott...*, 238.
26. Barta János, *Eredmények és feladatok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmának kutatásában*. In: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményei*, 1951. 100.
27. Uo.
28. Uo. 110.
29. Uo. 114.
30. Takács Miklós, *A Barta János által indított esztétikai viták az ötvenes-batvanas évek fordulóján*. In: *Emlékezés...*, 141.
31. Klaniczay Tibor, *A polgári irodalomtörténet írás...* Barta János hozzászólása, 70.
32. Hansági Ágnes, *A Jókai-precedens és a magyar romantika kánonja*. In: *Az Ixion-szindróma*, Ráció Kiadó, 2006. 102.
33. Uo. 104–105.
34. Barta János, *Visszapillantó tükrök...*, 37.
35. Barta János, *Arany János*, Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1953. 24.

36. S. Varga Pál, *Barta János és az egzisztenciális perspektíva (Néhány szó Barta János Arany-könyvéről)*. In: *Emlékezés...*, 51.
37. Imre László, *A magyar verses regény*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. 12. 222, 300.
38. Aczél Géza, *Kassák Lajos*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1999. 159.
39. Barta János, *Arany János...*, 149.
40. Berta Erzsébet, *Barta János szuplementumai (Jegyzetek Barta János komparatistikai tanulmányinak margójára)*. In: *Emlékezés...*, 20.
41. Barta János, Klaniczay Tibor, *Marxizmus és irodalomtudomány*, Itk, 1966. 2. 249.
42. Korompay H. János, *Horváth János és Barta János*. In: *Emlékezés...*, 17.

MÁRTON LÁSZLÓ

A stádiumok dramaturgiája

MADÁCH IMRÉRŐL ÉS MŰVÉRŐL – A TRAGÉDIA LENGYEL OLVASÓINAK

Egyművű szerző. Akkor is az, ha rövid élete folyamán sokat írt. Fennmaradt tőle *Az ember tragédiája* – röviden: a *Tragédia* – mellett további hat színmű és számos drámatörredék, néhány elbeszélés, tanulmány, szónoki beszéd, egy sor – romantikusan töredékes – naplójegyzet és rengeteg vers. Ám mindezek alapján, ha a *Tragédiát* nem írta volna meg, Madách Imre nemhogy külföldön nem vált volna ismertté, de a magyar irodalmi kánonba sem került volna be. Megmaradt volna olyan nagyműveltségű, írogató, különc vidéki nemesembernek, amilyenből igen sok volt a XIX. századi Magyarországon. Ennek a típusnak az emlékezete most is él, főleg az egy nemzedékkel fiatalabb Mikszáth Kálmán (1849–1910) és a még egy nemzedékkel későbbi Krúdy Gyula (1878–1933) írásművészetének köszönhetően, de maguk a személyek feledésbe merültek, vagy legjobb esetben helytörténeti érdekesség lett belőlük. A *Tragédia* nélkül Madách írói hagyatéka is ilyen Nógrád megyei, lokális érdekesség volna.

Viszont a *Tragédia* világirodalmi rangú remekmű, és a *Tragédia* felől nézve Madách többi írásában is felsejlik a kifinomult érzékenység és a nagyszabású tehetség. Egyszerűsége is elgondolkodhatunk, néha milyen bizonytalan a határvonal a szenialitás és a dilettantizmus között, és milyen kevésen múlik, hogy valaki Luciferrel és az angyalokkal társalog-e az emberiség sorskérdéseiről vagy eltűnik két megyegyűlés között a faluszéli sárban. A XIX. századi magyar irodalomban sok olyan alkotó van, aki egy-egy jó pillanatában szeniális és az egeket ostromolja, máskor pedig reménytelenül provinciális, szűklátókörű, vagy éppen esetlen és nevetséges. Ilyennek látom a Madáchnál két nemzedékkel idősebb Berzsenyi Dánielt (1776–1836) és egy nemzedékkel korábbi Katona Józsefet (1791–1830), de még Madách felfedezője és segítője (azonkívül az egyik legnagyobb magyar költő), Arany János (1817–1883) is ehhez a típushoz tartozik. Arany – ellentétben Madáccsal – jól ismerte a mindinkább Pest-Budán összpontosuló irodalmi közélet működését, de ő is – akárcsak Madách – a vármegyei közéletben töltötte fiatalságát, és ott érezte igazán otthonosan magát, nem pedig pályatársai és kritikusai között.